

a világ, vinnelek kell”,⁸⁸ pontosabban: „A világ távol [tovatűnt, elmúlt, eltávozott], hordanom [hordoznom] kell téged” vagy „meg kell, hogy tartsalak”⁸⁹ – amelyet Derrida híres elemzése Hölderlinhez kapcsol („Denn keiner trägt das Leben allein”, azaz „Mert senki nem hordozza az életet egyedül”) –,⁹⁰ vagy éppen Rilket: „so werd ich dich auf meinem Blute tragen”, Nemes Nagy Ágnes fordításában: „viszlek tovább, vérem zuhatagában”.⁹¹ És ne feledjük a Babits-vers alábbi sorait sem: „törpék vagyunk / és egeket hordozunk” (*Levél Tomiból*). A *tragen* mint (ki)hord(oz), (magával) visz, visel, (meg)tart, vállal, szállít – amelyben benne foglaltatik a ráhagyatkozás bizalma és a jövőbe átmentés várakozással teli lehetősége is – jelentésköréhez kapcsolódnak a 20. század e fontos sorai.⁹² Ahogyan Mártonffy Marcell írja – és ez érvényes lehet a Nemes Nagy-versekre is, különösen a *Víz és kenyérre* –: „[o]lvasás és hallgatás komplementaritásában tehát maga a vers is hordozó és megtartó alannyá válik: az egyetlen és végső értelem távollétében ő hordozza és tartja meg a befogadóit, az aposztrófával létrehívott megszólítottjait, és a párbeszédet, melyet a *tragen* értelméről folytatnak.”⁹³

között megosztott magányában, a világ eltűnik, távol van, szinte kizárt harmadik. Az anya számára, aki a gyermeket hordozza, *Die Welt is fort*. 2. De másrészt, ha a *tragen* a születés nyelvét beszéli, ha e gy jelenlévő vagy eljövendő élőlény felé kell fordulnia, a halott, a túlélő vagy ezek kísértete felé is fordulhat, egy olyan tapasztalatban, ami abban áll, hogy a másikat magában hordja, amiként a gyászt és a melankóliát hordozzák. 3. Ettől kezdve a *tragen* e két lehetséges értelme kicseréli különböző lehetőségeit a világ legalább három elgondolásával, a világ elgondolásának három világával [...]” – írja Derrida a *Grosse, glühende Wölbung* (azaz *Nagy, parázsló boltozatban*) utolsó sorával foglalkozó híres elemzésében, amelynek részlete magyarul *Kosok* címmel olvasható. Lásd Jacques DERRIDA, *Kosok. A félbeszakíthatatlan párbeszéd: két végtelen között, a költemény (részlet)*, ford. ORBÁN Jolán, Jelenkor 2005/2., 962–973.

⁸⁸ Csordás Gábor fordításában.

⁸⁹ Utóbbi kettőt lásd MÁRTONFFY Marcell, *A vers idegensége és „megkövült áldása”. Derrida beszélgetése Gadamerrel Celan jelenlétében = Otthonosság és idegenség az irodalomban és a kultúrában*. Nemzetközi workshop, Andrásy Egyetem Kultúratudományi Szakirány – Selye János Egyetem Tanárképző Kar, SJE TK, Révkomárom, 2016. november 10. (kézirat), 11.

⁹⁰ *Die Titanen (A titánok)*, ford. ORBÁN Jolán.

⁹¹ Rainer Maria Rilke: *Lösch mir die Augen aus*. Nemes Nagy Ágnes fordításában: „Oltsd ki szemem: én mégis látva látlak, / tömd be fülem: én halloom hangtalan szád, / lábatlanul is elkúszom utánad, / és hogyha kell, száj nélkül esküszöm rád. / Törd le karom és megragadlak én, / szivemmel, mint egy kézzel tartalak, / fogd le szivem, agyam dobog hibátlan, / s ha lángod agyvelőmbé csap, / viszlek tovább, vérem zuhatagában.” (*Oltsd ki szemem*).

⁹² Nemes Nagy Ágnes költészetében is találunk példát hasonlóra: „te tartasz, barna törzs, te, nagy szemű diófa.” (*Diófa*), „És vitte akkor is, mikor elindult. / Homályosan, a testet vitte még. / Elnyúlt kódok vízszintesében ment, / jobbkezével tartva balkezét” (*Ekhnáton éjszakája*), „te tartasz, vagy én tartalak?” (*Fulladozó*), „homlokán hordozva mását” (*A tárgy fölött*), „Mikor a vízen vittelek, / lábam magától megbotolt.” (*Tisztán és Izolda*), „Szobrokat vittem a hajón, / hatalmas arcuk névtelen.” (*Szobrokat vittem*).

⁹³ MÁRTONFFY, *A vers idegensége és „megkövült áldása”*, 12.

KRITIKA

BUDA ATTILA

Négyen az árban Szorongatott idill. Nemes Nagy Ágnes, Lengyel Balázs, Polcz Elaine, Mészöly Miklós levelezése 1955–1997, s. a. r. Hernádi Mária – Urbanik Tímea

Mi indokolhatja egy valaha volt személyes levelezés közzétételét? Bár a motiváció igen változatos lehet, a felmerülő elvárások legtöbbször két alapesetre redukálhatók: egyfelől elengedhetetlenek a valamilyen szempontból vonzó levélírók, másfelől szükségesek az érdeklődő, laikus és/vagy professzionális olvasók. Valamint maguk a levelek, amelyeknek be kell váltaniuk bizonyos intimitásigényt, s lehetővé kell tenniük a levélírók szellemi és fizikai világának a megismerését. Ki nem mondott követelmény ezenfelül, hogy segítségükkel váljon érzékelhetővé a kor, a levélírók és címzettek személyisége is, valamint az irodalmi valóság minősége.

Nemes Nagy Ágnes és Lengyel Balázs halálával tulajdonképpen lezárult a magyar irodalom Újhold-története, amely más, hasonló elbeszélésekkel együtt a második világháború utáni korszak irodalmi folyamatainak egyik vonulataként kanonizálódott. Az életművek önálló kötetek és részben az összegyűjtött művek is megjelentek, ha nem is abban a folyamatosságban és rendszerességben, ahogy az egyes alkotók pályájuk elején elképzelhették. Most az értelmezést segítő, árnyaló, pontosító forrásokon a sor – legfőképp a kéziratokon, illetve az életrajzi dokumentumokon. Utóbbiakból az elmúlt két és fél évtizedben, 1999-től több válogatás is készült. Ennek ellenére távolról sem mondható teljesnek még a közgyűjteményi, már leltározott, olvasható és tanulmányozható anyagok feltárása sem. Nem beszélve a magán- vagy gyűjtői tulajdonban található kéziratokról, amelyek anyaga mindig lassabban válik kutathatóvá, de ugyancsak hozzájárul az ötvenes–kilencvenes évek irodalmi életének jobb megértéséhez, az egyes életművek értelmezéséhez. Ez a végponton túliság persze már most lehetővé teszi az eddig feltárt, nyomtatásban közölt írásos és képi dokumentumok párhuzamos olvasását, elég a tárgyalt kötetre, valamint *A bilincs a szabadság legyen*

című Polcz–Mészöly-levelezésre vagy a „*Maszk nem takarta már*” című Nemes Nagy Ágnes-képeskönyvre utalni.¹

Az Újhold egykori szerzői, akik a két évfolyam hét számát teleírták, változatos pályát futottak be 1948 nyara után. Az alapító szerkesztő, Lengyel Balázs bizonyos szempontból a Nyugat nyomdokain tervezte saját lapját, azaz úgy akart publicitást keresni az 1946-ra már kialakult új közlési struktúrában, és korosztályi szempontokat is figyelembe véve irodalomközpontú lapot szerkeszteni, hogy eközben távolságot tart majd a politikától. Kimondva-kimondatlanul a városi – elsősorban budapesti –, sem jobb, sem bal felé el nem kötelezett, irodalmi előképekkel rendelkező, művelt olvasókhöz szeretett volna szólni. Lehetne azt mondani, hogy a *politikamentes* harmadik út elképzelését akarta megvalósítani, amely csak az elkészült művekre, azok életműveken átindázó intertextualitására, valamint külföldi példáikra és természetesen az európai, nyugati irodalomra figyel. Aztán Lukács György és mások, amikor az első szám után abban látták a legnagyobb ideológiai veszélyt, hogy az Újhold „nyugatos” meg „individualista”, nem más, mint „elefántcsonttorony-tiltakozás”, s csupán az „ország demokratikus megindulásának ignorálását” jelenti, valójában éppen ezt az önazonosságtudatot erősítették meg – miközben ellehetetlenítették a további megjelenést. A lap szerzői e politikai nyomást érezve szertefutottak, kisebb részük eltörte a tollát, mások idomultak az uralkodóvá váló ideológiai követelményekhez, s eltávoztak az Újhold irodalmi eszményétől. Ez a kirekesztettség és cserben hagyottság ott van kimondva-kimondatlanul minden levél alapszövegében, a levélírók személyes sorsában, a meg nem született művekben, a soha el nem felejtethető önértékelési bizonytalanságokban.

A kötet sajtó alá rendezői az újholdas, Újhold-közeli szerzők közül Nemes Nagy Ágnes és Mészöly Miklós recepciójának stabil résztvevői. Mindketten kutatói és értelmezői a két életműnek, eredményeiket tanulmányok, szövegközlések őrzik. Gyűjteményük két fő részből áll: a levelekből és a függelékből, abból a szépirodalomból, amely elmélyíti, bizonyos szempontokból magyarázza a levelek szövegét. Ezeket egészítik ki a fényképek: levélkéziratok, illetve a levelezőpartnerek fotói, csoportfelvételei. Az utószó jól összefoglalja a levelek legfontosabb jellemzőit és a szövegközlés problémáit. Az alakuló életművekkel párhuzamos, többes levelezést, a mögötte álló személyes barátságot, annak összetevőit, alakulását az időben, állandó és változó tényezőit. Utal a politikai körülményekre, amelyek kikerülhetetlenek és figyelembe vehetetlenek voltak, a parkolópályára került írói/költői tevékenységre, négyük kapcsolattörténetének esendőségeire. Ez a négyes barátság persze a résztvevők egyikének az életében sem volt kizárólagos, elég csak néhány kiragadott példaként Nagy Lászlóné Hrabovszky Anna, Rónay György, Otlík Géza, Kerek Vera, Telegdi Polgár István vagy Kerényi Grácia nevét említeni.

A levelek in medias res kezdődnek – már a megismerkedés, valamint az összeszkálás után, de még az 1956-os trauma előtt; az első levél egy korábban megkezdett

¹ E példákat és a korábbiakat is Pataky Adrienn említi a Műhely 2022/3. számában megjelent kritikájában.

beszélgetést folytat. Mikor lehetett a kezdet? Mészöly Miklós és Polcz Alaine 1949-ben házasodtak össze, ez tehát az abszolút kezdőpont, előtte a négyes levelezésre nem volt alkalom. Ők ugyan nem voltak jelen az Újholdban, de világképük, irodalomfelfogásuk, társadalmi beágyazottságuk következtében – s nyilván már az elmélyülő ismeretség hatására is – előbb csak tiszteletbeli, majd az idő múlásával az Évkönyvekben teljes joggal megszólaló tagok lettek. Lengyel Balázs egy 1972-re datálható levélben Szigligetről, mint „barátkozásunk színhelyé”-ről írt (54.), ami egyik helyszíneként elfogadható. Az egyik párhuzamos levelezéskötetben, *A bilincs a szabadság legyen* címmel megjelentetett Mészöly–Polcz-levelezésben az 1955-ös év az első, amikor mindnégyük neve előfordul: Nemes Nagy Ágnes és Lengyel Balázst is Polcz Alaine említi. Ebben az évben jelent meg Mészöly *Hétalvó puttonyocska* című meséskönyve és Lengyel Balázs *Ezüstgaras* című kötete, egyaránt az Ifjúsági Könyvkiadónál, s a Dunántúl 1955. áprilisi számába Lengyel Balázs írt Mészöly kötetéről. Az ismerkedést, egymásra ismerést elősegíthette az is, hogy a két házaspár közel lakott egymáshoz, Mészölyék a Városmajor utca 48/B-ben Basch Lóránt villájában, Lengyel Balázsék pedig a Déli pályaudvar melletti Kékgolyó utcában.

Az ötvenes években mindkét házaspár a korlátolt közlés állapotába jutott, amikor az ismerősök, barátok jelenléte az éltető irodalmi közeget is pótolta. Aztán ez így is maradt – a magánéleti bukkanók ellenére is. 1956 augusztusában már együtt utaztak Erdélybe, s az oroszok november 4-i városmajori megjelenését is együtt élték át, ahogy ezt négyük közül hárman meg is örökölték. Ettől kezdve a kilencvenes évek utolsó harmadáig folyamatosan, bár nem rendszeresen, írtak egymásnak. A négyes levelezés azonban az idő múlásával hullámvá vált, hol az egyik, hol a másik levelezőtárs maradt el. De a két házasság résztvevői között is szakadoztak a kapcsolatok, egyiküknél ez váláshoz – de nem elváláshoz – vezetett, a Mészöly–Polcz-házaspár életéről pedig Nádas Péter idézett föl megrendítő emlékeket. „Küszködöm Miklóssal”, írta Polcz Alaine Nemes Nagy Ágnesnek 1982. január 8-án (57.), megerősítve a Mészöly–Polcz-levelezés utószavát. A tárgyalt kötetben a hatvanas évtized első fele teljes, a második fele azonban hiányzik, s az ötvenes, hetvenes és kilencvenes évtizedek három–két–két év leveleivel vannak jelen a kötetben. Ehhez képest úgy tűnik, hogy az írásos kapcsolattartás szempontjából a nyolcvanas évek volt az ideális időszak, hiszen 1980 és 1989 között csak egy év akadt, amelyből nem maradtak fenn levelek, valójában levelezésük a nyolcvanas évek elejétől szakadozottá vált, átúszott egyszemélyes levelekbe: Polcz Alaine Nemes Nagy Ágnesnek, Lengyel Balázs Mészöly Miklósnak és fordítva, s ebből az évtizedből csak néhány páros üzenet maradt fenn. Komoróczy Géza, aki egy ideig szintén a Városmajor utca 48/B alatt lakott, Szolláth Dávid kérdésére azt mondta, hogy 1987 után, amikor ők odaköltöztek, Lengyel Balázsék már nem jártak Mészöly Miklóssékhoz.

A forráskiadások fontos előfeltétele, amely szélsőértékben a közlést is megakadályozhatja, a teljesség mértéke. Nyilvánvaló, hogy egy hagyaték lezárulása után és a hozzáférés kezdete előtt az utókorra maradt dokumentumok mennyisége különböző okok miatt szűkülhet – és szinte mindig szűkül is. A mennyiségi redukálódás előidézője első körben még életében a hagyaték létrehozója lehet, amit (jog)örökösének

szándéka követhet – többnyire az alapító vagy saját maga vélt/túlgondolt védelmében. Mindkettő szándékos dokumentumszűkítést eredményezhet. Közrejátszhat emellett a véletlen, a hanyagság, egy vagy több fizikai hatás – tűz- vagy vízkár stb. – jelentkezése, de a közgyűjteményi rendezés, leltározás is okozhat veszteségeket, valamint az a tény is, hogy az egymás közelében múló napok kapcsolattartására a telefon is jól használható.

A levelezések hiányait azonban a formai okok mellett minőségi, azaz tartalmi tényezők is előidézhetik. Mégpedig az őszinteség, a vallomásosság, a gondolatok nyílt, kendőzetlen lejegyzése és közvetítése. Előfordulhat ugyanis, hogy ezek az összetevők, pláne, ha egy hagyaték lezárulása és tartalmának közlése között nem sok idő múlik el, az utókor számára, pontosabban a közvetlen leszármazottaknak, jogörökösöknek valamilyen ok miatt kellemetlenné válnak. Esetleg politikai kellemetlenség merül fel, gondolva például Teleki Pál búcsúlevelének – Horthy Miklósnak szóló magánlevelével – „A legpocsecsabb nemzet”-kítételére. A frusztráció megszüntetésének egyszerű útja az inkriminálható levelek, sorok megszüntetése, mellőzése, kihagyása. „A Te leveledre gondoltam” – írta Lengyel Balázs 1955. november végén Mészöly Miklósnak (3.), de ez a levél nem található a kötetben. 1961. július 23-án ugyancsak Lengyel Balázs Párizsból azt írja Mészölyéknek, hogy „megkaptuk Miklós levelét” (36.), amely azonban szintén hiányzik. 1982. január 10-én Lengyel Balázs egy összetartozásukat próbára tevő pillanatban Mészöly Miklósnak küldött levélben említi Mészöly Nemes Nagy Ágnesnek írt levelét (58.), amely azonban ugyancsak nem található a kötetben közölt levelek őrzési helyén. Kár, hogy a jegyzetek ezeket a hiányokat nem jelzik, habár a párhuzamosan olvasható, Polcz–Mészöly-levelezés Nagy Boglárka által írt utószava kitér a címzettek levélmegőrző szokásainak különbségére, valamint a (köznap) személyességgel szemben távolságot tartó magatartásra mint a (fizikai és tartalmi) hiányok egyik okára. De azért a levelek objektivizmusának burka, ami párhuzamba állítható Nemes Nagy Ágnes verseinek tárgyiasságával – utóbbi persze személyesség a javából, csak *másképp* – felszakad néha. Például 1957 szilveszterén Kolozsvárról, családi körből Polcz Alaine ezt az üzenet indította Budapestre: „Sokszor minden önuralomra szükségem van, hogy ne legyek szeretet nélküli és türelmetlen.” (13.) A levél folytatása Mészöly Miklósé, aki lehangoltan, külső és belső negativitással írt néhány bekezdést, többek között ezt a megrovást is: „Ha nem fékezem Alit, társzekérrel költözökünk be a Nyugatiról”. Ezek a szavak, más leveleinek hasonló értelmű megjegyzései alátámasztják Nádas Péter emlékezését kapcsolatuk alakulásáról, összetevőiről.

Az egymásnak küldött levelek azonban mégis inkább ismeretközlő vagy enyhén lelkiállapot-festő tartalmúak voltak; kivéve Lengyel Balázs egy-két, a férfiúi szolidaritást hiányoló (67.) vagy Mészöly Miklósnak az értelmiségi csoportosulások különbözőségét indulatosan visszatükröző levelét (72., 73., 74.). A leíró jellegű bekezdésekbe a külső élet apró összetevői, a lassan számukra is kinyíló irodalmi lehetőségek körülményei, a külföldi utazások tapasztalatai, a másik csoportba pedig az azokról alkotott vélemények kerültek. A költő, prózaíró, kritikus és pszichológus szerepek az ismeretség kezdetétől jelen voltak. Az érzelmek visszatükrözése azonban általában

tartózkodó, feltehetően a személyes találkozások és nem az írott nyelv hordozták megnyilvánulásait. Nem szavakban élték meg a(z időben behatárolt) barátságot, egymásrautaltságot, levelezésük inkább a sorstársaké volt, mint a bensőséges barátoké. El lehet gondolkozni azon, hogy négyük közül melyiküknek volt egyáltalában bensőséges – harmonikus és empatikus – barátsága valaki mással, melyiküknek tette lehetővé ezt az a világ, amelyikben a nekik rendelt évtizedeket el kellett viselniük. Mindez pedig különösen annak fényében érdekes, hogy e két párosban mind a hölgyek, mind az urak befelé élénk érzelmi életet éltek.

De az olvasó érdeklődését a magánéleti nehézségeken kívül feltehetően az keltheti fel a legjobban, hogy az irodalmi életnek az a része, amelyben az egykori Újhold résztvevői, illetve szellemi körük központi szerepet játszott, miként élte meg az ötvenes–kilencvenes éveket. Az éppen csak túlélte 1956 végi megpróbáltatások, valamint Lengyel Balázs következő év eleji letartóztatása, majd néhány nap múltán szabadon engedése után, 1957 nyara Mészölyéknek részben a szigligeti napokkal múlt. Innen tudósítottak Weöres Sándor személyiségéről, Füsi József Moravia-fordításáról (8., 9.). Lengyel Balázs ekkor egy Mészöly-novella, *A stiglic* bírálójaként van jelen, hosszú levélben írta meg róla benyomásait a szerzőnek (10.). Soraiból világosan látszik, hogy – bár a novella megérinti, sőt egyik szereplőjének ábrázolása kimondottan hatást gyakorol rá –, nem tud behelyezkedni Mészöly világába, nem azt a nyelvet beszéli, nem azt a világlátást képviseli; s talán részben ez az egyik oka későbbi nézeteltéréseiknek is. 1957-ben és a következő évben egyébként Mészölyék címzettjei legtöbbször Nemes Nagy Ágnes és Lengyel Balázs külön-külön, kettőjüknek közösen írt levél csak egy olvasható ebből az időszakból a kötetben. Nagyon érdekes Nemes Nagy Ágnes 1958 eleji levele a Mészöly-házaspárnak (14.). Egyfelől azért, mert a *Sötét jelek* című kötetéről beszámolva szinte ellenpontozza az értelmezésben Lengyel Balázs előbb említett kísérletét, miközben kritikáját sem titkolja el. Másfelől azért, mert ez a levél is mutatja az 1957 utáni Nemes Nagy-versbeszéd egyik jellegzetességét, az intellektuális megismerés érvrendszerét. Végül pedig azért, mert néhány mondata rímelt a versekbe zárt, „objektív” vallomásokra: bár Mészölyről beszél, de saját magáról is vall: „[...] a második számú nagy téma: saját, becses élete, a környék, a lakás – úgy mondanám: a szorongatott idill. Inkább szorongatott, mint idill. (Nem tudom, miért szóltok Ti le engem a »félelem« miatt? Hát Miklós nem ugyanezt csinálja? Szórol-szóra? »Ifjú« prózánkban témában Miklóshoz, formában Mátyáshoz állok közel. [...])” Mészöly Miklós és Lengyel Balázs 1958. áprilisi levélváltása (19–20.) a korabeli, idegenkedő és óvatoskodó közléspolitikai lenyomata. Nemes Nagy Ágnes 1959. januári, Szigligetről küldött levele pedig annak, hogy miként lehet a szellemi munka és a napi társasági apróságok leírásával egyben a távolságot tartó hangulatot is érzékeltetni. Stílusában és tartalmában egyaránt kiemelkedő Lengyel Balázs és Nemes Nagy Ágnes 1960. augusztus 12-i (33.) és 1961. július 7-i párizsi levele (35.). Utóbbi igazi négykezes, Lengyel Balázs kezdte, Nemes Nagy folytatta, majd Lengyel fejezte be. Látszik, hogy a benyomások és a mondanivaló túláradt a moderált kereteken. S véletlen körülmény ugyan, de mégis jelentéssel bír: míg 1948-ban szabad választás és döntés után, alanyi jogon a Római Magyar Akadémia ösztöndíjasaiként

Olaszországból utaztak Franciaországba, majd onnan haza, s ezt követően bezárult mögöttük másfél évtizedre a nagyvilág, addig 1961-ben távolról sem minden állampolgárnak járó útlevéllel és valutával indulhattak újra Francia- és Olaszországba, sőt ez a lehetőség a hatalom legitimációigényű kivételezettsége volt, ennek ellenére maga az engedély, a hozzájárulás mégis a lassú olvadás első jele volt. Lásd húsz évvel később: „Most 64 éves vagyok. Nyár van. / Nem mondhatnám: ez amire vártam. / Mégis némi olvadás, / Enyhülés, ocsudás / Van ebben a 64-es nyárban.” A külföldi utakról küldött leveleknek egyébként, egybeolvasva azokat a fennmaradt útinaplókkal, van egy érdekes szövegrétegük. Az 1948 után nyugatra lezárt országhatárok hatvanas évek eleji megnyitását követően – bár egyelőre még csak kis számú turista számára keletkezett ez a lehetőség – ezeken a külföldi utakon találkozhattak először közönséges állampolgárok is a Kádár-kori Magyarországtól eltérő életritmussal, anyagi körülményekkel, politikai viszonyokkal, ami, tekintve a hazai propaganda kikerülhetetlenségét, igen gyakran kifogásokat, idegenkedést, szokatlan reakciókat váltott ki; egyszer ebből a szempontból is érdemes lenne olvasni Nemes Nagy Ágnes útinaplóit. A levelekben többek között szó van még Mészöly Miklós darabjának 1958-as romániai bemutatójáról (21.), akut betegségekről és a Jelenkor Újhold-számáról (62., 63.), majd az Újhold-Évkönyvekről (64., 65.). A kötet záró része függelékként egy szöveggyűjtemény a levélírók egymásra vonatkozó műveiből, ugyancsak lehetővé téve a párhuzamos olvasást.

Hogy mi tartotta egybe ezt a négy évtizedes ismeretséget? Sorsközösség? Barátság? Rokonszenv? Kíváncsiság? Talán mind a négy egyszerre, s nyilván mindet mindannyian a maguk tapasztalatai és elvárásai szerint éltek meg és gyakorolták. A levélírás is, akár a művek, megjelenítette mindazt, amire a szavak képesek, tartalmazta, ami négyük számára a szavak mögöttes értelmével nyilvánvaló, de meg nem nevezett volt, s magába foglalta mindazt, amit saját maguk előtt is titkoltak, amit saját maguk sem ismertek igazán.

(*Jelenkor, Budapest, 2021.*)

Poétai ökonómiák. Költészet és gazdaság az irodalom- történetben, szerk. Balogh Gergő – Hites Sándor – S. Laczkó András

Kaleidoszkópszerű, avagy eklektikus. A Balogh Gergő, Hites Sándor és S. Laczkó András szerkesztette *Poétai ökonómiák* című, *Költészet és gazdaság az irodalomtörténetben* alcímű tanulmánykötetre a megengedőbb olvasó talán az első, a szigorúbb a második jelzőt használná. Utóbbi értelmező joggal veheti föl kritikaként a szórványosság és az esetlegesség szempontját: egységként olvasva mégis mi maradandó kerekedhet ki egy olyan könyvből, amelyben a közrefogott intervallum a 18. századi közköltésztől a 2000-es évek lírájáig terjed? Ráadásul mindez az irodalomértés különböző hagyományai felől érkezők tollából: az értekezések sokszor egymástól eltérő előfeltevések és kérdések nyomán foglalkoznak az elemzett szövegekkel; talánunk olyat, amely egyszerre szöveggközeli és kontextualizáló, máshol egyáltalán nem meghatározó az elsődleges kontextus, bizonyos írásokban a versek inkább átfogó gondolatmenetet példáznak; sőt a tanulmányok gondosságuk mértékében is különböznek. Ám ha félretesszük e kétségekívül jogos aggályt, melyre óvatosan a szerkesztők is utalnak az előszóban, a kötetnek lehet olyan olvasata, amely több diskurzus számára is tanulságosnak bizonyulhat.

Egyrészt csomóponttá válhat a magyar költésztörténet elbeszéléseiben. A hazai versértelmezések gyakorlatában nagy hagyománya van a lírai vagy epikus verses szövegek társadalomtörténeti és politikai eszmetörténeti megközelítésének, a költői tevékenység gazdasági vállalkozási formaként való értelmezésének, az elsősorban munkásmozgalmi és szocialista költészeti hagyománynak köszönhetően pedig a kapitalizmussal és az osztállyal mint tényezővel rendszerszinten számoló elemzéseknek. Szisztematikus igénytel azonban, könyvformában a pénz–gazdaság–kapitalizmus szempontját középpontba állító munkával most találkozhat először a magyar költésztörténet értelmezési lehetőségeire kíváncsi olvasó. A kötet olyan kezdeményezés részének is tekinthető, amely szakít azokkal a narratívákkal, amelyek az irodalomtörténeti korszakolást kizárólag „belsőleg”, úgymond „irodalmi fejlemények” szerint beszélnek el; amely tehát – ezzel szemben – az irodalmi témák alakulását, az új lírapoétikai (vagy narrációs) eszközök megjelenését gazdaságtörténeti folyamatok vonatkozásában kívánja megérteni.¹

¹ Utóbbi felvetésről lásd: Vö. HITES Sándor, *Az irodalom és a gazdaság valóságáról és fiktitivásáról = Tény és fikció. Tudomány és művészet a nemzetépítés buvkkörében a 19. századi Magyarországon*, szerk. VARGA